

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.4.21>

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Коршун Антон Володимирович,
orcid.org/0009-0009-3019-4284
експерт з технічної експертизи документів,
практикуючий фахівець

У статті досліджено поняття «ідентифікація», «ідентифікація за ознаками зовнішності», «спеціальні знання», зазначено зв'язок теоретичних знань з практичними навичками. Проаналізовано погляди вчених щодо наукового визначення терміна «спеціальні знання». Досліджено теоретичні та практичні питання, що виникають у процесі використання спеціальних знань під час здійснення ідентифікації особи, а саме під час перевірки документів, що посвідчують особу, зокрема, у разі перетину кордону.

Висновки щодо змісту судово-експертної діяльності дали змогу обґрунтувати позицію щодо розуміння судово-експертної діяльності як комплексу організаційних, процесуальних, науково-методичних та інших заходів, спрямованих на встановлення з використанням спеціальних знань у галузі науки, техніки фактичних даних. Зазначено, що застосування спеціальних знань під час здійснення ідентифікації особи за ознаками зовнішності – багатогранне питання, яке стосується не лише самого процесу проведення експертизи, а й уміння їх застосовувати.

Визначено організаційні аспекти проведення ідентифікації особи за ознаками зовнішності, вивчено проблему компетенцій судового експерта в частині ідентифікації особи за ознаками зовнішності, а також виявлення підроблених сфальсифікованих документів, надано оцінку заходів підвищення кваліфікації, перепідготовки експертів.

Визначено чинники, що негативно позначаються на проведенні досліджень з ідентифікації особи та досліджень документів, що посвідчують особу. Сформульовані рекомендації щодо удосконалення організаційних аспектів підвищення кваліфікації, ефективності використання спеціальних знань, які залежать від реалізації інноваційних технологій у науково-дослідному процесі, підвищенні кваліфікації.

Зазначено, що криміналістичне вчення про зовнішність людини є необхідним напрямом криміналістики та потребує подальшого вдосконалення, а також вимагає приділяти особливу увагу питанням міжнародної взаємодії з протидії протиправним, шахрайським діям певних осіб.

Ключові слова: судова портретна експертиза, дослідження документів, спеціальні знання, ідентифікація, ознаки зовнішності, судовий експерт.

Korshun Anton. Use of specialised knowledge in the identification of a person by appearance during martial law during the period of martial law

The article examines the concepts of 'identification', 'identification by appearance', 'special knowledge', and the relationship between theoretical knowledge and practical skills. The views of scientists on the scientific definition of the term 'special knowledge' are analysed. The author examines the theoretical and practical issues arising from the use of special knowledge in the course of identification of a person, namely, when checking identity documents, in particular, when crossing the border.

The conclusions regarding the content of forensic expert activity made it possible to justify the position regarding the understanding of forensic expert activity, namely as a complex of organizational, procedural, scientific-methodical and other measures aimed at establishing factual data using special knowledge in the field of science and technology. It is noted that the application of special knowledge in the identification of a person based on appearance

is a multifaceted issue that concerns not only the process of the examination itself, but also the ability to apply it.

The organizational aspects of the identification of a person based on appearance were determined, the problem of the competences of a forensic expert in the direction of the identification of a person based on appearance, as well as the detection of fake and falsified documents were studied, the measures of professional development and retraining of experts were evaluated.

The factors that have a negative impact on the conduct of research on personal identification and the study of identity documents have been determined. Formulated recommendations on improving the organizational aspects of professional development, the effectiveness of the use of special knowledge that depends on the implementation of innovative technologies in the scientific research process, professional development.

It is noted that the forensic science of human appearance is a very necessary area of forensics and requires further improvement, as well as requires paying special attention to issues of international cooperation in the direction of countering illegal, fraudulent actions of certain persons.

Key words: *forensic portrait examination, document examination, special knowledge, identification, appearance features, forensic expert.*

Стрімкий розвиток досягнень науки і техніки, оновлення форм та методів протиправної діяльності певних осіб вимагають від правоохоронних органів постійного вдосконалення знань щодо виявлення порушень та аналізу інформації, а також визначення можливостей її дослідження за допомогою спеціальних знань. В умовах розвитку поліграфічних технологій правопорушники постійно удосконалюють способи фальсифікації документів, що посвідчують особу.

Цього року порівняно з минулим роком майже удвічі збільшилась кількість спроб незаконного перетинання кордону громадянами з використанням підроблених документів. З початку 2024 року прикордонники виявили понад 700 сфальшованих документів.

Протидією є підготовлений персонал, що володіє спеціальними знаннями, зокрема, з ідентифікації особи за ознаками зовнішності та дослідження документів.

Термін «ідентифікація» походить від латинської «*identifico*» та означає «ототожнювати», тобто встановлювати тотожність об'єкта за певними ознаками чи властивостями.

Основним завданням криміналістичної ідентифікації є встановлення конкретного об'єкта (особи), властивості якого відображені у матеріальних та ідеальних об'єктах. На нашу думку, найбільш точно наведено визначення сутності методу криміналістичної ідентифікації в роботі «Равен самому себе» (автори – М. Я. Сегай та Р. С. Белкін). Об'єкт може бути тотожним

тільки самому собі [1, с. 3]. Також слід зазначити, що криміналістична ідентифікація становить одне з найбільш важливих питань криміналістики [2, с. 3].

Теорія ідентифікації розроблена С. М. Потаповим (1946 р.). На сучасному етапі проблемам ототожнення особи приділяли увагу такі українські вчені, як: В. Д. Басай, В. П. Бахін, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов, В. Г. Лукашевич, М. В. Салтевський, Н. І. Кліменко, В. К. Лисиченко, І. І. Когутич [3], В. Ю. Шепітько [4] та ін.

У своїх працях вітчизняні вчені також розглядали такі питання, як: теорія і практика встановлення та ототожнення особи злочинця засобами криміналістики (К. В. Калюга) [5], теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування (І. В. Пиріг) [6], експертизи у судовій практиці (В. Г. Гончаренко) [7], портретна експертиза та габітоскопія (В. А. Журавель) [8], спеціальні знання та їх застосування (М. Г. Щербаківський) [9].

Ідентифікація особи за ознаками зовнішності являє собою встановлення тотожності або відмінності конкретної особи. Така ідентифікація можлива через індивідуальність зовнішнього вигляду особи та відносну його незмінність.

Спеціальні знання – це знання, придбані в процесі практичної діяльності шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду, засновані на системі теоретичних знань у відповідній галузі (наприклад, знання в медицині).

Спеціальні знання можуть використовуватись і в процесуальній, і в не процесуальних формах шляхом залучення спеціаліста з певних знань, залучення експерта, призначення експертизи чи дослідження, надання консультації.

Зокрема, В.Ю. Шепітько визначає спеціальні знання як систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [10, с. 11].

Слушно зазначає О.О. Кочура, що «залучення спеціаліста при проведенні процесуальних дій та застосування його спеціальних знань є одним із засобів забезпечення повноти доказів».

У кримінально-процесуальному кодексі України, у тлумаченні визначення експерта, йдеться про спеціальні знання. Відповідно до ч. 1 ст. 69 КПК України експертом є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи та дати висновок з питань, що стосуються сфери її знань, наприклад питань з ідентифікації особи за ознаками зовнішності.

У ст. 71 КПК України йдеться про спеціаліста як про особу, що володіє спеціальними знаннями та навичками [11].

Спеціаліст є незалежним, компетентним, незацікавленим фахівцем, який володіє спеціальними знаннями і навичками, залучений до участі в слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях для вирішення спеціальних питань, що виникають під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Тобто спеціальні знання використовуються у різних формах під час експертизи, консультації, участі спеціаліста (фахівця) у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях.

На нашу думку, «спеціальними знаннями» слід вважати знання із різних галузей науки (права, техніки, мистецтва та ремесла), отримані в межах професійної освіти, що містять знання теорії, навички та вміння, також спеціальні знання, які використовуються під час ідентифікації особи за ознаками зовнішності.

Таким чином, залучення спеціаліста у процесі огляду документів та застосування спеціальних знань, якими він володіє, є одним із засобів встановлення істини, забезпечення повноти доказів та захисту суспільства і держави від правопорушень, що має на меті охорону прав, свобод і законних інтересів.

Спеціаліст є незалежним, компетентним, незацікавленим фахівцем, який володіє спеціальними знаннями і навичками, залучений до участі процесуальних дій для вирішення спеціальних питань, що виникають у процесі розкриття та розслідування, зокрема, кримінальних правопорушень. Водночас слід зауважити, що, з погляду М. В. Салтевського, спеціальні знання необхідно постійно удосконалювати, також удосконалювати набуті знання, вміння навички, які використовуються в будь-якій галузі людської діяльності, отримані в процесі спеціальної освіти, досвіду і практичної діяльності (за винятком професійних знань осіб, що здійснюють розслідування) [12, с. 184].

Тобто спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що необхідні для розв'язання питань, які виникають у ході, наприклад, досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді.

Спеціальними вважають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, яких набули спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

Правові межі використання спеціальних знань в адміністративному, господарському, кримінальному та цивільному судочинстві визначаються законом з урахуванням правил належності, допустимості, достовірності й достатності доказів для вирішення справи.

Визначення поняття «спеціальні знання» у контексті судової портретної експертизи складне. В основі розробки наукових основ і методики ідентифікації особи за ознаками зовнішності є дані природничих наук – анатомії та фізіології особи, судової медицини та деяких розділів математики.

На сучасному етапі дослідження проводять також за напрямом фототехнічних досліджень.

Науковими основами ідентифікації особи за ознаками зовнішності є криміналістика, її наукові концепції, теорія криміналістичної ідентифікації, теорія та практика анатомії.

Компетенцію експерта можна розглядати в таких аспектах:

– як коло повноважень, права та обов'язки експерта, визначені законодавством;

– як комплекс знань у сфері теорії та практики досліджень.

Спеціальні знання як джерела отримання інформації також охоплюють професійні навички. Важливим аспектом є підвищення кваліфікації експертів під час отримання додаткової профільної освіти. Проблема підвищення кваліфікації пов'язана з розвитком галузі і передбачає, зокрема, систематичне проходження стажування та ведення науково-дослідної роботи самими спеціалістами.

Також слід підкреслити важливість самоосвіти спеціалістів, можливість дистанційного проходження підвищення кваліфікації, наприклад, шляхом прослуховування аудіозапису лекцій, виконання тестів.

Складності виникають через постійне збільшення кількості портретних досліджень та їх видів, що вимагає перегляду методів дослідження.

Важливим є питання оцінки успішності та результативності застосування конкретних методів дослідження, а саме співвідношення затрачених технічних ресурсів, часу та отриманого результату.

Методи, що їх застосовують експерти, повинні відповідати нормам чинного законодавства, діючим сертифікованим методикам. Важливо не допускати експертних помилок, які можуть впливати на правильність висновків.

Зовнішній вигляд (зовнішність) людини здавна використовують під час упізнання та кримінальної реєстрації злочинців. Зовнішність людини залишається відносно незмінною протягом усього її життя.

У кожної людини зовнішній вигляд суто індивідуальний і має здатність відображатися в матеріальних слідах, наприклад фотокартках та відеозаписах. Ознаки зовнішності є основою криміналістичної ідентифікації під час розв'язання ідентифікаційних та діагностичних завдань.

Ідентифікаційні завдання полягають у встановленні наявності або відсутності тотожності осіб, відображених на фотокартках або інших об'єктивних відображеннях зовнішнього вигляду людини. Судова портретна експертиза належить до виду криміналістичних експертиз та проводиться з метою встановлення особи за ознаками зовнішності, що зафіксовані на зображеннях (фотокартках та відеозаписах). Об'єктом дослідження є зовнішній вигляд людини, його властивості, системи елементів та ознак.

Портретне дослідження призначається у ситуаціях, коли не можливо іншим шляхом встановити особу, що зображена на фотокартках. Вирішується питання: чи зображена на представлених фотокартках одна і та сама особа. Для проведення дослідження надаються фотокартки та/або відеозаписи, на яких зафіксовані зображення особи, що встановлюється, та фотокартки та відеозаписи, на яких зафіксовані порівняльні зразки зображення особи, що порівнюються з особою, що встановлюється. В якості зразків відбираються зображення зовнішності особи, які збігаються або близькі за ракурсом зйомки та за віком до зафіксованої особи.

Ідентифікація як процес встановлення тотожності є загальним методом дослідження. Її теорія ґрунтується на формальних законах логіки. Криміналістична ідентифікація – специфічний метод, що дає можливість виконувати вузькі ідентифікаційні завдання, сутність яких полягає у встановленні тотожності конкретного об'єкта (особи).

Реалізації прав та можливості отримання послуг передуює процес встановлення особи, який зазвичай полягає у перевірці документів особи.

Отже, ідентифікація особи за ознаками зовнішності базується на науково обґрунтованих теоретичних засадах, які потребують актуалізації.

Надання послуг державних органів потребує встановлення особи. Це пов'язано з тим, що реалізація багатьох прав та виконання обов'язків є персоналізованими. Слід зазначити, що ідентифікація осіб у період воєнного стану в Україні має особливе значення.

Технічна експертиза документів являє собою дослідження документа з метою визначення способу його виготовлення, встановлення наявності у ньому змін та способів їх внесення, виявлення видимих записів, а також ідентифікацію предметів і матеріалів, які використовувались для виготовлення документа або для внесення до нього змін, що встановлюється на основі спеціальних знань у галузі технічного дослідження документів у передбаченому законом порядку. Потрібно встановити справжність чи підробку паспорту, факт переклейки фотокартки або заміни аркушів у паспорті, спосіб нанесення відбитків печатки.

Спеціалісти із судової технічної експертизи документів також установлюють документ, виготовлений шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки, те, в якій послідовності виконувались його елементи (підпис, печатка тощо). Також встановлюють належності літер певному комплексу шрифту, зміни первинного тексту документа, спосіб нанесення відтисків печаток, штампів, здійснюють ідентифікацію печаток, штампів за їх відтисками, визначають відповідність часу нанесення відтисків печаток даті виготовлення тощо.

Підсумовуючи наведене, можна зазначити, що судово-експертна діяльність являє собою комплекс організаційних, процесуальних, науково-методичних та інших заходів. Аналіз застосування спеціальних знань під час здійснення ідентифікації особи за ознаками зовнішності – багатогранне питання, яке стосується не лише самого процесу проведення експертизи, а й уміння їх застосовувати. Володіння спеціальними знаннями необхідне і для постановки питань експертизи та оцінки висновків, отриманих в її результаті.

Таким чином, ефективність використання спеціальних знань залежить від реалізації інноваційних технологій у науковому-дослідному процесі, підвищення кваліфікації, обміну досвідом, наприклад відвідування конференцій як в Україні, так і за кордоном. Важливе значення має самоосвіта кожного спеціаліста. Спеціальні знання використовуються у різних формах (у процесі експертизи, консультації, участі спеціаліста у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях).

Залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій та застосування його спеціальних знань є одним із засобів забезпечення повноти доказів з метою встановлення істини.

Динамічний розвиток галузі особливо гостро ставить питання застосування нових підходів. На сучасному етапі, коли Україна перебуває у стані війни, часто виникає необхідність в ідентифікації особи, що може бути зумовлено таким:

- необхідністю ідентифікації особи громадянина України, яка перебувала на тимчасово окупованій території та втратила документи;
- необхідністю недопущення шахрайства під час оформлення документів для виїзду до інших країн (виявлення умисних змін даних про особу).

Натепер криміналістичне вчення про зовнішність людини є необхідним напрямом криміналістики та потребує подальшого вдосконалення.

Сьогодення вимагає приділяти особливу увагу питанням міжнародної взаємодії за напрямом протидії протиправним, шахрайським діям певних осіб (груп осіб) з метою сприяння становленню порядку у воєнний і післявоєнний час.

Питання, які були розглянуті, не є вичерпними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белкін Р. С., Сегай М. Я. Рівний самому собі. Київ, 1944. 144 с.
2. Сегай М. Я. Методологія судової ідентифікації. Київ : РІО МВС УРСР, 1970. 256 с.
3. Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій. Київ : Атіка, 2008. 888 с.
4. Ідентифікація особи за ознаками зовнішності : науково-практичний посібник / Шепітько В. Ю. Борисенко І. В., Когут С. О., Могильников О. М. Харків : Гриф, 2003. 112 с.
5. Калюга К. В. Теорія та практика встановлення та ототожнення особи злочинця засобами криміналістики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 36 с.
6. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

7. Гончаренко В. Г. Експертизи у судовій практиці : науково-практичний посібник. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.
8. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 304 с.
9. Щербаковський М. Г., Кравченко А. А. Застосування спеціальних знань при розкритті та розслідуванні злочинів. Харків : Ун-т внутр. справ, 1999. 78 с.
10. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.
11. Кримінально процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 02.08.2024).
12. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник. Київ : Кондор, 2005. 586 с.
13. Під час воєнного стану найчастіші порушники на кордоні – ухильанти. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/pid-chas-vonnogo-stanu-nauchastishi-porushniki-na-kordoni-uhilyanti/> (дата звернення: 02.08.2024).